

TOPONÍMIA URBANA AL PORT DE SAGUNT (1902-1940) (I)*

JOSEP DIONÍS MARTÍNEZ M.

1. Introducció

El Port de Sagunt és un dels nuclis poblacionals més joves del País Valencià, ja que va nèixer com a conseqüència de la instal·lació de la *Compañía Minera de Sierra Menera* (CMSM), empresa engegada per dos industrials bascos, els cosins Sota i Aznar, els quals creieren que amb la construcció d'un port a prop de la ciutat de Sagunt iniciarien l'extracció de mineral de ferro des de les mines d'Ojos Negros i Setiles (Terol i Guadalajara), i que transportat a través d'una via pròpia, paral·lela a la del *Ferrocarril Central de Aragón*, realitzarien l'exportació d'aquest producte als països del nord d'Europa des d'aquest indret de la Mediterrània.

Arran la invenció dels convertidors de ferro *Bessemer* s'havien multiplicat les obsoletes tècniques de producció d'aquest metall, i si a açò afegim la forta demanda mundial, els capitalistes aprofitaren el moment i el lloc adequats per tal de fer realitat el seu projecte. Aquesta ingent obra, amb les vies del ferrocarril des de les mines a més de 200 quilòmetres de distància, la construcció del port i les infraestructures adients va ser possible ara fa més de cent anys, l'any 1902. Fou el primer balboteig i l'acta de naixement de l'actual Port de Sagunt, engegat com a terminal

* Aquest treball va ser elaborat i presentat com a ponència a Vila-real en la IV Jornada d'Onomàstica *Toponímia i Antroponímia de la Governació dellà Uixó-Castelló de la Plana*, el 27 de febrer de 2010, organitzat per l'Acadèmia Valenciana de la Llengua i l'Ajuntament de Vila-real.

del ferrocarril privat d'una empresa minera emplaçada en la partida de la Vila, entre la desembocadura del riu Palància i el Grau Vell de Sagunt. D'aquesta manera, l'antiga ciutat aportarà un altre "grau" o port a la modernitat morvedrina del segle XX, període en el qual arribarà la vertadera revolució industrial a aquestes terres.

Des del punt de vista social la comunitat nouvinguda es convertirà immediatament en una vertadera *factory town*, a l'estil anglés, tal i com els va fer goig esbossar als capitalistes sir Ramón de la Sota y Llano i Eduardo Aznar de la Sota, on el poblat i la factoria sentiren des d'un principi necessitat d'interdependència, com així va esdevenir fins ben entrats els anys seixanta del passat segle¹. La conseqüència immediata fou l'arribada d'una gran barreja de gent procedents de diversos indrets peninsulars, un munió de peonalla amb les seues famílies que es convertirà pel pas dels anys en un cridaner *melting pot* o gresol de pobles que iniciarà el seu particular camí en aquest racó del País Valencià. L'empresa també es proveirà d'especialistes i de tècnics del *holding* dels capitalistes, els quals tenien interessos en diverses societats mercantils de l'estat espanyol i provindran majoritàriament del País Basc (Girona Rubio 1989, Martínez Martínez 2008, Navarro Herraiz 2003 i 2008, Martín Martínez 1990 i Ortiz-Prats 2002)².

Aquesta onada inicial, però, va arribar sense garantir-s'hi les necessitats bàsiques: la llar familiar, els serveis dotacionals, les infraestructures en general, i per aquesta raó la peonalla que hi arriba llogarà una casa o una habitació a Sagunt o a Canet d'en Berenguer, des d'on eixirà i tornarà tots els dies a fer la nova feina. Tenim notícies d'alguns obrers foranis que pernoctaran en barraques fetes al camp a l'empar de les garroferes, emprant cabirons de rebuig de l'empresa o utilitzant les vagonetes de transport i malviuran en les alqueries dels voltants on s'allotjaran a canvi de la mà d'obra en una humil dependència després d'haver fet la feinada en l'empresa minera (Martínez Martínez 2008: 67). Les famílies que viuen a les alqueries no són comptabilitzades en cap dels estudis que s'han realitzat, encara que sabem que l'empresa es va nodrir dels llogaters que hi residien. Anys després, gairebé tots els grups familiars depenents de la companyia minera traslladaran la casa pairal al Port de Sagunt, quan l'economia familiar així ho aconselle.

El 1917, es constituïa a Bilbao la *Compañía Siderúrgica del Mediterráneo* (CSM) mitjançant les aportacions de capital de les diferents empreses del grup Sota, el qual iniciarà les expropiacions de terres malgrat la gran crisi existent en el sector siderúrgic en finalitzar la Gran Guerra. No obstant, l'empresa arriscarà els seus diners i l'octubre del 1921 finalitzà el primer alt forn i el 1923 farà la primera colada d'arrabi (Martín Martínez 1990: 56). Aquesta nova perspectiva esperonarà més immigrants, farà augmentar el nombre de nouvinguts i tindrà com a conseqüència lògica la conformació urbanística del nucli del moll.

¹ Una mostra ben notòria d'aquest tipus d'empresariat paternalista va ser la gran quantitat d'edificis construïts per l'empresa a l'estil dels poblats miners de Gal·les. Avui encara perviuen alguns exemples com l'anomenat popularment "Barrio Obrero", diverses escoles exclusives per als fills dels obrers, cooperativa obrera, etc.

² Per exemple, la *Compañía Minera de Setares*, fundada per Sota, la *Naviera Sota y Aznar*, la *Compañía Minera de les serres de Filabres, Alhamilla i Bédar*, d'Almería, etc. Vide bibliografia esmentada.

2. La llengua

Amb la fi de comprendre millor l'onomàstica urbana, creiem que és important explicar l'ús que tingueren les llengües parlades en aquesta nova realitat poblacional. En el primer cens de segle referit a Sagunt, el del 1910, apareixen inscrits 513 habitants al barri del port, on ja estan representades un bon nombre de províncies espanyoles. Només restaran al marge 14 de les 50 províncies històriques i tan sols 2 de les regions no hi seran representades: Canàries i Extremadura (Martínez Martínez 2006: 112-118). En els padrons de 1910, 1916 i 1920 podem advertir que més del 55% dels immigrants són procedents del País Valencià, i per tant, deduïm que un percentatge molt elevat d'aleshores va tenir el valencià com a llengua de comunicació familiar i social. A mesura que van passant els anys, fins al cens de 1935, hi ha un lleuger descens percentual dels nostres immigrants en favor dels foranis de llengua castellana, encara que es manté alt l'índex dels nadius valencians, vora el 45%. Tenim notícies fidedignes que durant les tres primeres dècades de segle, el valencià va ser una llengua viva en les relacions veïnals i laborals d'aquesta societat³. Més tard, aquesta tendència canvià per diversos motius, entre altres, per la pressió a què va ser sotmesa la nostra llengua durant el franquisme, i després, durant la democràcia, creiem que no s'ha sabut realitzar la tasca que caldria haver dut a terme a qui pertocara; i així, a hores d'ara, el valencià ha esdevingut una llengua minoritzada i minoritària alhora (Ninyoles 1978, en l'aspecte teòric). A banda, hi podem afegir com a fet principal les massives onades d'immigrants procedents d'indrets castellanoparlants durant els anys de la postguerra, encara que el valencià ha servit de substrat al subdialecte castellà que s'ha format, ja que la llengua de prestigi s'ha nodrit de locucions i d'interferències lèxiques del valencià (Martínez Martínez 1990: 43-60).

Per totes aquestes raons, hem de tenir present aquest fet castellanitzant a l'hora de considerar la iniciativa d'imposar els noms dels carrers durant el període que tractem. A hores d'ara, l'onomàstica de les vies públiques ha canviat i gairebé tots els rètols són bilingües, amb tendència envers el castellà i amb alguns defectes de traducció, aspecte que podem tractar en un altre estudi⁴. En definitiva, es tracta d'una societat bastant heterogènia que ha desplaçat a poc a poc l'idioma majoritari dels immigrants capdavaners –el valencià– per la llengua de prestigi –el castellà– i per tant, tenim al davant nostre una mostra evident de bilingüisme inestable, el qual ha provocat allò que els sociolingüistes anomenen “bilingüisme sense diglòssia”, característic de les societats on la població ha experimentat canvis socials profunds i ràpids (immigració, industrialització, etc.), esdevenint-hi un ús massiu de la llengua de prestigi.

³ Enquesta feta el 1996 a Empar Martínez Redondo, mare de l'autor.

⁴ És evident el desgavell lingüístic i la manca d'uniformitat existent avui en la retolació “bilingüe” de les vies públiques del Port; per exemple, no és estrany trobar-nos *calle del Viento de Penagall*, quan aquest vent no existeix en castellà o la de l'escriptor valencià del segle XVI Juan [sic] de Timoneda, o errades del tipus *calle Mosén Fenolla*, etc.

3. *Les fonts i la metodologia*

Els arxius industrials que tenim a mà no ens permeten estudiar qüestions tan importants com les inscripcions nominals dels primers obrers, la seua procedència o els llocs de residència en arribar al nou poblat, ja que senzillament estan sense catalogar o són inexistents. Aquest buit documental l'hem resolt en part amb els padrons de 1910, 1916, 1920, 1924, 1930 i 1935. L'any 1940, amb els lògics canvis onomàstics per raons polítiques serà on arribarà la nostra investigació. També ens han servit els Llibres d'Actes de Plens de l'Ajuntament de Sagunt, encara que ens informen limitadament de les propostes de retolació dels carrers, ja que quasi tota la toponímia urbana d'aquesta primera època sorgirà de forma espontània, sense passar pel filtre polític de l'Ajuntament saguntí, tal i com veurem. A més a més, ens hem basat en les publicacions assenyalades a la bibliografia i en alguns manuscrits aportats desinteressadament, així com també en converses realitzades en diverses èpoques amb persones de certa edat. Per altra banda, hem de tenir present que avui ja han desaparegut aquells obrers capdavaners que serien els que ens proporcionarien la informació adient sobre la toponímia urbana a l'arrencada de segle, així doncs, i amb la fi de donar llum a aquest buit documental, la metodologia seguida ha estat també la realització d'enquestes personals, buscant individus nascuts al Port o que hi portaren vivint els anys suficients per tal de completar la informació que cercàvem; també que foren coneixedors de la cronologia toponímica i la història nostrada, encara que aquesta fos per tradició oral, perquè creiem que aquest tipus de transmissió, malgrat les seues deficiències, és una bona font informativa. Arran de totes aquestes fonts, hem fet fitxes cronotoponímiques amb els afegitons corresponents, i el resultat de l'escorcoll ha estat plasmat en aquest treball⁵.

4. *Els inicis toponímics del nucli de població: els noms del lloc*

Els primers registres que apareixen referits a tot el conjunt poblacional tenen denominacions diverses:

- **Afuera**s. Indicació genèrica que apareix en el cens de 1910, on a més, s'inclouen totes les alqueries, casetes d'horta i petits llogarets amb topònims rurals immemorials. Les cases del nucli que s'està formant vora mar s'inclouen en aquest apartat.
- **Playa de Sagunto**. És una indicació que apareix en les inscripcions de naixements del Registre Civil de Sagunt (RCS).
- **Moll**. Denominació del nucli des dels seus orígens fins a l'actualitat per part dels valencianoparlants de la zona.
- **Muelle de Ojos Negros**. Identificació poblacional de les inscripcions de naixements del RCS. Aquesta denominació indica els dos llocs extrems de la CMSM: des de les mines (poble d'Ojos Negros, Terol) fins el "muelle o moll" de Sagunt, indret exportador de dit producte.

⁵ Hem inclòs al final d'aquest treball els informants que ens han ajudat en la investigació.

- **Casas de Ojos Negros.** Indicació relacionada també amb el poble d'origen del mineral. Apareix en les inscripcions de naixements del RCS.
- **Embarcadero de Canet.** Denominació que es mostra en diversos diaris de l'època, els quals identifiquen el port exportador amb el lloc que hi ha més a prop (Canet d'en Berenguer), per no tenir encara el que s'està construint a Sagunt una denominació popular⁶.
- **Puerto de Hierro.** Denominació provisional del 1927 en iniciar-s'hi el primer expedient de segregació, el qual va fracassar juntament amb la proposta onomàstica (Navarro Herráiz 2003).
- **Puerto de Sagunto.** Denominació iniciada popularment arran el 1910 i que encara perviu. A hores d'ara, i com a conseqüència d'un segon moviment segregacionista, s'està intentant fer desaparèixer la denominació històrica per la de "Puerto Sagunto".

5. La toponímia urbana del Port 1902-1940

Com hem esmentat abans, l'actual Port de Sagunt va erigir-se físicament a la partida de la Vila del terme de Sagunt. De les tres partides en què s'ha dividit històricament el terme de Sagunt –Montíber, Gausa i La Vila–, aquesta és la més xicoteta en quilòmetres quadrats i, alhora, la més poblada perquè hi tenen lloc la major part de les activitats humanes de la ciutat. Dins d'aquesta partida tenen part els dos nuclis poblacionals de Sagunt: una porció de ciutat vella i tot el nou nucli del qual tractem, així com la majoria de les indústries que donen suport al manteniment econòmic de la població.

L'any 1900, en vespres de l'arribada de la CMSM, la Vila tenia al voltant de vint mil fanecades cultivables i avui tan sols n'hi han quedat unes vuit mil com a conseqüència del gran desenvolupament del nucli del Port i de les expropiacions que calia fer a principis de segle XX i de l'actual, aquestes darreres preparades per a futures empreses (Alepuz Marco i Francés Duato 2002). Els conreus més estesos en el terme eren, en primer lloc, el raïm i amb molta menys importància l'olivera i el garrofer. El cultiu de la taronja era pràcticament desconegut per aquests indrets el 1902, on només existien uns sis o set horts⁷.

Històricament, aquesta partida s'ha dividit en diverses subpartides, com ara: *El Fornàs, La Palmereta, Baladre, Almudàfer, Barraquero, Plans de Canet, Morera Condemnada, Penyetes, Regló, La Casola, El Figuerat, Labairent, Tamarit, Centurió, La Vallesa i Els Rolls*. En les tres primeres s'alçà el nucli urbà del Port i en la resta alternaran els serveis comunitaris i dotacionals, empreses i construccions privades i també horta.

Només arribà l'empresa a aquest territori verge s'iniciaren les construccions fabrils on el primer edifici fou el de l'estació del ferrocarril i els tallers, i

⁶ Per exemple, *El Mercantil Valenciano* del 24 de gener de 1911 diu "El gobernador civil recibió ayer un telegrama del director de los trabajos de las Minas de Ojos Negros participándole que se había solucionado la huelga que mantenían los obreros del embarcadero de Canet".

⁷ Manuscrit de RMV.

simultàniament s'hi engegà la central elèctrica, les cases dels bussos, destinades a guardar els materials d'immersió, l'anomenat "Socorro Sanitario", les oficines i unes poques cases de la gerència empresarial front a la platja. Després arribaria la Guàrdia Civil i la seua caserna, construïda al peu de l'anomenada "Caseta de Bagues", vertader embrió del futur Port de Sagunt, juntament amb altres alqueries properes, com les de Rocafull, Vinyals, Gandia, Carruana, etc, que no eren sinó elements d'un poblament dispers, el qual a poc a poc s'hi va fent menys agrícola. Més tard les edificacions aïllades del nucli urbà van esdevenint carrers⁸, encara que en el primer cens del segle XX de Sagunt (1910), el qual ja inclou el poblat del Port, no ens aporta cap notícia onomàstica referida a les vies públiques.

Els habitants que ja hi viuen estan agrupats per habitatges, anomenats *cédulas* en la llista del cens, on se'ls hi assigna un número a cada llar familiar. Aquesta notació numèrica segueix un ordre establert, el qual s'inicia des de Sagunt-ciutat i finalitza en la secció anomenada *Afuera*s. De tots els habitatges, tan sols cinc se n'identifiquen toponímicament, on a més de la *cédula* s'inclou un afegitó fora del text censual, i la resta de les cases no tenen cap designació viària, cosa que no esdevé a Sagunt-ciutat ni al poblament rural del terme. Açò no vol dir que alguna casa o grups de cases no tingueren la seua forma d'identificació veïnal, ans al contrari, ja que ens han arribat notícies fidedignes de l'existència d'antics carrers batejats popularment, tal i com veurem en la llista.

Un costum ben antic en la toponímia urbana del Port ha estat la denominació de *travesías* a les vies urbanes que tenien la direcció paral·lela a la mar, és a dir, si fa no fa la de València-Canet, i la de *calles* la direcció Mar-Sagunt. Aquest costum s'hi va mantenir com a norma acceptada durant els primers anys, durant la constitució de les primeres vies públiques, malgrat que des de l'Ajuntament no s'ha dictat mai una normativa urbanística respecte d'això. A hores d'ara aquest costum ha canviat i els nous carrers i barris s'identifiquen amb noms unificats de rius, muntanyes, serralades, vents, metalls, arbres, etc.

Les primeres notícies que tenim referides a l'onomàstica dels carrers del Port de Sagunt les trobem en les Actes de Naixements del RCS. Aquest Registre funciona arran el 4 d'octubre de 1874, i com tots els RCS d'Espanya és una declaració davant del jutge i de testimonis que un naixement s'ha produït en un lloc determinat, amb la filiació identificativa completa del nou nat, dels pares i dels avis. Les Actes han estat estudiades des del gener de 1902 –l'any de l'arribada dels capitalistes bascos a Sagunt– fins el 31 de desembre de 1913 (Martínez-Ortiz 1994). El primer naixement que apareix amb un esment específic al nou barri que s'estava formant a la mar el trobem el 26 d'octubre de 1907 i tot seguit s'inicia un enregistrament massiu de nadons fins a un total de 164 naixements. Hi ha actes que especifiquen amb molts detalls el lloc de naixement i no és molt estrany trobar-hi explicacions toponímiques que esmenten la possessió de l'antic o del nou propietari com "*calle Cendoya, junto a las casas de los buzos*", "*junto a la caseta de Bagues*", "*junto al*

⁸ Manuscrit de RMV.

pozo de Caruana", "cerca de la playa", etc. Així doncs, les Actes indiquen una època primària d'habitaclles aïllats i en procés de formació de vies públiques, com ara⁹:

- **Barrio en Proyecto.** Hi ha diverses indicacions en els padrons referides a les noves ampliacions de carrers, places, etc.
- **Barrio en Proyecto frente a Camino del Puerto.** Es refereix a qualsevol conjunt d'habitaclles projectats en la carretera que uneix Sagunt i Port, possiblement l'anomenat *Barrio Obrero*, construït durant els anys vint.
- **Botica.** En aquesta primera època n'existien dues al c. *Luis Cendoya*. En el padró de 1916 hi ha una correcció o esmena substituint aquest indret pel de *Conde de Romanones*; açò vol dir que la "botica" s'ubicaria en aquest c. Vide c. *Calvo Sotelo*. També hi havia una mena de comerç o botiga entre els c. *Alberto Martínez Gil* i *Treball*, al cantó, regentada per José Monreal Blasco, a. *tio Bufanúvols*, propietat de Juan Gomis i edificada els anys 1905-1906¹⁰.
- **Café Bilbaina.** Casa d'horta habilitada en establiment, ubicada en la confl. de l'*Avda. Mediterrani* i el c. *Espronceda*¹¹.
- **Capilla.** Eren unes cases minúscules construïdes al davant de la primera esglesiola del poblat i ubicades al lloc que avui ocupa l'act. Saló Parroquial de Begonya.
- **Casa de Garrancholes.** Aquesta família posseïa cases en diversos llocs del poblat. Ramón Sanchis Adrià, a. *tio Garrancholes*, era propietari de diversos habitacles, entre altres, unes cases a prop del moll de la CMSM (després parc de carbons), en l'anomenada *Vereda Real* paral·lela a la mar; la família regentava també un bar-menjador a la porta d'eixida dels obrers dels tallers, la qual feia cantó amb els act. c. *9 d'octubre* i *del Treball*. Una altra casa més coneguda era l'emplaçada al començament de l'act. c. *Alberto Martínez Gil*, al davant de l'antiga *Fonda Vizcaya*¹².
- **Casas de Hermógenes.** Cases aïllades construïdes al barri antic del Port. Es refereix a diversos habitacles propietat d'Hermógenes Gorrochategui Izaguirre, natural d'Oquendo, Àlaba.
- **Casa de la Maña.** Possiblement es tracte d'una fonda ubicada en l'act. c. *Sota y Aznar*, a prop de l'*Albereda del Consell*¹³, i si és així, seria el mateix establiment de la *Fonda de la Lligona*.
- **Casas de Baltasaret.** Cases aïllades d'horta. Possiblement eren uns habitacles construïts vora el moll, a prop de la *Vereda Real*¹⁴, veïnes de les que tenia el *Tio Garrancholes*¹⁵.

⁹ A partir d'ací, en l'explicació dels topònims urbans, emprarem les abreviatures següents quan el context ho requerisca: **avinguda/avenida:** avda., **carrer/calle:** c., **plaça/plaza:** pl., **travessera/travesia:** tr., **abans:** a., **després:** dp., **topònim/toponímic:** tp., **actual/ment:** act., **confluència/es:** confl., **paral·lel/a:** par. Així mateix, fem referència de les ubicacions dels topònims vells amb la situació de les vies urbanes actuals.

¹⁰ Manuscrit de RMV.

¹¹ Informació aportada per RMP, JSC i AGP.

¹² Informació aportada per ALH, RMP, JSC i GFM.

¹³ Informació aportada per RPC, RLR i MAP.

¹⁴ Informació aportada per JPO i MAP.

¹⁵ Informació aportada per JSC.

Plànol d'Àngel de Romaní realitzat entre els anys 1916-1920. Fons de l'Arxiu Industrial de Sagunt. Fundació de la Comunitat Valenciana de Patrimoni Industrial de Sagunt.

“Casa de Garrancholes” al centre de l’antic poblat, al davant del “Teatre Victoria”.

Foto propietat de J.D.M.

- **Casas de Faico.** Cases aïllades d’horta.
- **Casas de Ignacio.** Cases aïllades d’horta.
- **Casas de la Compañía.** Primers habitatges construïts a prop del moll. Van desaparèixer fa molts anys i al seu costat construïren l’antic *Hospital Viejo*¹⁶. Poc després, i amb aquest topònim, s’hi construí en un altre lloc un barri elitista per a caps i enginyers de l’empresa minera, el qual encara es coneix amb aquest nom.
- **Casas de Loy.** Eren uns habitatges construïts en els terrenys de Manuel Aleixandre o Manuel de (A)Loy, situats en diversos llocs de la *subpartida del Fornàs*. Un primer grup, a prop de l’act. *camp de futbol del Fornàs*, i un altre, a prop de la platja, a la vora del *carrer de la Mare de Déu dels Desemparats*¹⁷. Pot ser que na Carmen de Aloy y Clavero, terratinent, fos família de Manuel. Aquesta senyora posseïa també altres camps expropiats per la CMSM (Navarro Herráiz 2003: 67).
- **Casas de Marcelo.** Cases aïllades d’horta.

¹⁶ Informació aportada per JPO.

¹⁷ Manuscrit de RMV.

A l'actual Avda. del Mediterrani, les "Cases de Zoilo". Darrere la Plaça de Bilbao.

Foto propietat de J.D.M.

- **Casas de Monzó.** Cases aïllades d'horta. Amb aquest mateix cognom hi havia una propietària de terres que van ser expropiades, es tracta de na Manuela Monzó Ríos (Navarro Herráiz 2003: 67).
- **Casas de Navarro.** Cases aïllades d'horta.
- **Casas de Ojos Negros.** En general, es refereix als habitatges que, a poc a poc, construïen els immigrants que hi arribaven.
- **Casas de Pallarés.** Cases aïllades d'horta.
- **Casas de Peña.** Hi ha diverses famílies d'aquest cognom que habitaven al Port i que posseïen terres als act. *c. Cervantes, Teodor Llorente, Luis Cendoya*¹⁸, etc. En una primera època, en Roberto Peña Carbonell, de Sagunt, era propietari de diversos terrenys en la partida del Fornàs. Al cens de 1910 s'inscriu també un *Vapor de Peña* o alqueria.
- **Casas de Simó** (Sarió ?) Hi ha una instància d'uns veïns del Port del 1914 que viuen "en la calle Trasera del racholar de Simón" (Navarro Herráiz 2003: 194). Durant els anys cinquanta va existir també un carrer amb el nom de *Racholar*, situat entre el *c. Virgen del Carmen* i *Jaime I* (Torres Gascón 1963).

¹⁸ Informació aportada per VMC i RMP.

Amb aquest mateix cognom hi havia una propietària de terres que van ser expropiades, es tracta de na Rodulfa Simó Lazcano (Navarro Herráiz 2003: 66).

- **Casas de Valero.** Diversos habitacles d'horta construïts a l'act. creuament dels c. *Cap Finisterre* i *Cap Sant Martí*. Encara són coneguts popularment amb aquest nom.
- **Casas de Zoilo.** Es tracta d'un bon nombre de cases situades entre l'angle format pel c. *Pintor Sorolla* i l'*avda. del Mediterrani*, veïnes a la *pl. de Bilbao*, el propietari de les quals era el basc Zoilo Vivanco Ortiz, natural de Bilbao.
- **Casas del Artillero.** Cases aïllades d'horta.
- **Casas del Catalán.** Cases aïllades d'horta.
- **Casas del Churro (junto a las de Loy).** Veïnes de la "casa del tío Rosendo". Ubicades en la part nord, a prop del c. *del Coure* direcció al riu. Des del pou d'aquestes cases van distribuir l'aigua potable durant uns quants anys al més tard denominat *Barrio de los Metales*. Avui encara hi existeix el dipòsit d'aigües¹⁹.
- **Casas del Madrileño.** Aquestes cases estaven situades al c. *Pintor Sorolla*, popularment c. *de la Puñalá*, tal i com s'indica al RCS el 6-XI-1911.
- **Estación del Ferrocarril de Ojos Negros.** És un dels primers edificis construïts en la factoria minera, a prop de la *senda de l'Arrif*, situada a l'oest de la *Vereda Real*. Avui hi ha un complex de sales de cine.
- **Estación del Muelle de Ojos Negros.** Altra denominació, com l'anterior.
- **Estación Sanitaria.** Lloc també anomenat *Socorro Sanitario*, edifici instal·lat dins de l'antiga factoria de AHM, entre els antics "Talleres" i el departament de "Forjas". Act. està dins d'un polígon industrial. Va ser un dels primers edificis construïts per l'empresa minera²⁰.
- **Fonda del Muelle de Ojos Negros.** Al cens de 1910 només s'identifica una cèdula, la 2140, com si fos una hostatgeria. Es tracta d'un habitacle gran, el qual és regentat pel matrimoni Català-Estors i que al 31 de desembre del 1910 té allotjats onze hostes, tots jornalers, segons la declaració que hi fan. Per les indicacions del RCS, *Fonda la Lligona* i *Habitaciones de Ojos Negros* són el mateix establiment (Martínez Martínez 2006: 136), és a dir, es tracta del magatzem que anys després ocupà l'escola primària i l'Escola d'Aprenents. Vide c. *Escuela*. La nau fou construïda durant la primera dècada de segle per l'advocat Fausto Caruana i va ser llogada a Vicente Català, a *Trencalligons*, el qual l'explotà com a cafè i fonda. Lògicament, a la dona de Vicente la designaven també amb el malnom format en femení de *la Lligona*²¹. Després l'establiment es traslladà al c. *Sota y Aznar*.

¹⁹ Informació aportada per JR.

²⁰ Manuscrit de RMV.

²¹ Manuscrit de RMV.

- **Fonda la Lligona.** Vide *fonda del Muelle de Ojos Negros*.
- **Fuente Camino del Puerto.** No tenim cap notícia respecte a la ubicació d'una font en el camí que es dirigia des de Sagunt al Port.
- **Fuente Playa.** No en tenim cap notícia.
- **Habitaciones de Ojos Negros.** Una altra variant onomàstica de la *fonda del Muelle de Ojos Negros*.
- **Horno Puerto.** El forn més antic del nou poblat fa referència a l'establiment que avui correspon a l'ubicat en la convergència dels *c. de la Mare de Déu dels Desemparats* i l'*avda. del Mediterrani*²².
- **Muelle.** Sinònim de "Port". Es refereix a qualsevol lloc del nou poblat.
- **Muelle de Luis Cendoya.** La primera anotació amb aquest topònim la trobem l'1-I-1912 al RCS. Es tracta d'ubicar un habitatge del mateix carrer al poblat del moll.
- **Vista Hermosa.** Casa aïllada d'horta.

Per tant, podem deduir que el RCS ens indica majoritàriament cases disseminades i construïdes al lliure albir dels nouvinguts, a sobre o al costat d'humils barraques d'horta i d'altres edificats en una parcel·la de terreny comprada a l'alqueria corresponent en aquesta part de la partida de la Vila. Tan sols tindran l'apel·latiu de "carrer" cinc dels enregistraments de les inscripcions de naixements.

Després d'escorcollar els arxius que hem indicat, podem dir que hi ha dos moments decisius pel que fa als canvis toponímics urbans que abasten el període 1902-1940: un primer s'hi produí el 10-V-1931 des del Ple de l'Ajuntament, amb motiu de la instauració de la Segona República i la caiguda de la Monarquia; un segon esdevindrà amb l'arribada de la Dictadura del 1939, formulat també des del nou Ajuntament. Estranyament, els canvis onomàstics del període franquista arribaran al Port amb molt d'endarreriment, el 12-VI-1940, quan aquest mateix fet es produeix a Sagunt el 20-XII-1939, és a dir, sis mesos respecte a Sagunt-ciutat i catorze, pel que fa al Port, des de la finalització de la Guerra Civil.

En els següents quadres, inventariem tots els topònims arreplegats des del 1902 fins el 1935. En el primer fem una relació dels anomenats "llogarets" indicats al RCS en les partides de naixements; en el segon aportem amb indicacions del padró (P) i l'any corresponent els topònims urbans fins al 1935; hi incloem un tercer quadre, el qual ens indica els canvis esdevinguts durant la Segona República. En aquest darrer, hem de fer un esment important: hi ha alguns canvis onomàstics ordenats el 1931 per l'Ajuntament Republicà que no afectaran estranyament la relació de carrers del padró posterior, el de 1935, i així trobem que el *carrer de la Rosa*, que figura al padró del 1930, denominat després *carrer frente a Claveles*, no apareix en el del 1935. El mateix problema el podem constatar als carrers del *Capitán Domingo* i *Capitán Sediles*. En el quart quadre arribem fins al 1940 i hi incloem, a més dels canvis toponímics del nou règim, quatre nous carrers, els quals apareixen en una relació a banda i que tracten la categoria cadastral de la via pública. Amb la data del 12-VI-1940 finalitza la nostra investigació.

²² Gairebé tots els informants han coincidit en aquesta apreciació.

QUADRE I

Topònims de llogarets, cases aïllades o projectes d'habitacles.	P1910 i RCS (1902-1913)	P1916	P1920	P1924	P1930	P1935
Barrio en Proyecto			X			
Barrio en Proyecto frente Camino del Puerto			X			
Botica		X				
Café Bilbaina						
Capilla		X				
Casa de Garrancholes			X			
Casa de Hermógenes	X					
Casa de la Maña	X					
Casas de Baltasaret	X					
Casas de Faico	X	X				
Casas de Ignacio	X					
Casas de la Compañía	X	X		X	X	X
Casas de Loy	X					
Casas de Marcelo	X					
Casas de Monzó	X					
Casas de Navarro	X					
Casas de Ojos Negros	X					
Casas de Pallarés	X					
Casas de Peña	X					
Casas de Simó	X					
Casas de Valero	X					
Casas del Artillero	X					
Casas del Catalán	X					
Casas del Churro, junto a las de Loy	X					
Casas del Madrileño	X					
Estación del Ferrocarril de Ojos Negros	X					
Estación del Muelle de Ojos Negros	X					
Estación Sanitaria		X				
Fonda del Muelle de Ojos Negros	X					
Fonda la Lligona	X					
Fuente Camino del Puerto			X			
Fuente Playa			X			
Habitaciones de Ojos Negros	X					
Horno Puerto		X				
Muelle	X					
Muelle de Luis Cendoya	X					
Vista Hermosa		X				
Zoilo		X				

QUADRE II

Vies públiques	P1910 i RCS	P1916	P1920	P1924	P1930	P1935
Avenida de Castelar			X	X	X	X
Avenida Sota y Aznar	X			X	X	X
C/ 11 de Febrero						X
C/ Almudàfer						X
C/ Aragón					X	X
C/ Buenavista			X	X	X	X
C/ Canalejas				X	X	X
C/ Capitán Domingo						²³
C/ Capitán Sediles						-
C/ Cervantes			X	X	X	X
C/ Colón				X	X	X
C/ Concepción Arenal				X	X	X
C/ Conde de Romanones			X	X	X	
C/ de la Paz		X	X	X	X	X
C/ de la Puñalà	X					
C/ de la Rosa					X	
C/ de las Barcas			X	X	X	X
C/ de los Claveles			X	X	X	X
C/ del Mar	X		X	X	X	X
C/ Doctor Gómez Ferrer					X	X
C/ Doctor Marañón						X
C/ Doctor Moliner				X	X	X
C/ Eduardo Aburto				X	X	X
C/ En Proyecto				X		
C/ Enseñanza			X	X	X	X
C/ Escalante				X	X	X
C/ Escuela		X				
C/ Espronceda				X	X	X
C/ Frente a Claveles						-
C/ Frente a la del Pintor Cotanda						-
C/ Hernán Cortés			X	X	X	X
C/ José Echegaray				X	X	X
C/ José Nakens					X	X
C/ Libertad			X	X	X	X
C/ Luis Cendoya	X	X	X	X	X	X
C/ Luis Vives					X	X
C/ Maestro Giner				X	X	X
C/ Maestro Guridi					X	

²³ Aquest c. i els que porten guió en la taula, no apareixen en el padró de 1935, malgrat l'aprovació de denominació i canvi de nom en el Ple d'Ajuntament del 10-V-1931.

C/ Mártires de Jaca						X
C/ Menéndez y Pelayo				X	X	X
C/ Nueva				X	X	X
C/ Pablo Iglesias					X	X
C/ Palmereta					X	X
C/ Pi i Margall				X	X	X
C/ Pintor Cotanda				X	X	X
C/ Pintor Pinazo			X	X	X	X
C/ Pintor Sorolla		X	X	X	X	X
C/ Poeta Llombart				X	X	X
C/ Primera, Manzana A						-
C/ Prolongación calle Barcas						-
C/ Proyecto, esquina L. Cendoya			X			
C/ Remedio		X				
C/ Sagasta			X	X	X	X
C/ Segorbe					X	X
C/ Sepúlveda				X	X	X
C/ Teodoro Llorente				X	X	X
C/ Trovador				X	X	X
C/ Usandizaga					X	X
C/ Vicente Gimeno		(X)	X			
C/ Virgen de los Desamparados	X		X	X	X	X
C/ Virgen del Losar				X	X	X
Casas Baratas, frente al río Palancia						-
En Proyecto					X	
En Proyecto, frente a Casas Baratas						-
Plaza de Bilbao			X	X	X	X
Plaza de la República						X
Plaza de Luis Cendoya			X		X	
Plaza del Muelle de Ojos Negros	X					
Plaza en Proyecto					X	
Plaza Félix Azzati						X
Plaza frente a la del teatro Nuevo						-
Plaza Nueva					X	X
Plaza de Joaquín Rodrigo						-
Plaza de Rodrigo						-
Primera Manzana "A"						-
Prolongación Barcas					X	-
Travesía Conde de Romanones			X	X	X	
Travesía de Sagasta			X	X	X	X
Travesía del Convento					X	-
Travesía del Fornàs					X	X
Travesía del Progreso			X	X	X	X
Travesía Palancia					X	X
Travesía Virgen del Losar					X	X
Vereda		X				

QUADRE III. ELS CANVIS DURANT LA SEGONA REPÚBLICA (10-V-1931)

CARRER ANTIC	NOVA DENOMINACIÓ
Travesía Conde de Romanones	Calle 11 de Febrero
Calle Conde de Romanones	Calle Mártires de Jaca
Calle Frente a Claveles	Calle de la Rosa
Travesía Virgen del Lozar	Calle del Capitán Domingo
Prolongación calle Barcas	Calle del Capitán Sediles
Casas Baratas, frente al río Palancia	Calle Pablo Iglesias
Calle en Proyecto, frente a Casas Baratas	Calle Luis Vives
Calle frente a la del Pintor Cotanda	Travesía del Fornàs
Calle Primera, Manzana "A"	Calle Almudàfer
Travesía del Convento	Travesía del Doctor Marañón
Plaza (conocida) por la de Luis Cendoya	Plaza de la República
Plaza (conocida) por la de Rodrigo	Plaza de Joaquín Rodrigo
Plaza frente al Teatro Nuevo	Plaza de Félix Azzati

QUADRE IV. ELS CANVIS DE LA DICTADURA FRANQUISTA DE 12-VI-1940

CARRER ANTIC	NOVA DENOMINACIÓ
Avenida de Castelar	Avenida del General Mola
Avenida Sota y Aznar	Avenida de José Antonio
Calle Conde de Romanones	Calle de Calvo Sotelo
Calle Doctor Marañón	Calle Virgen de los Dolores
Calle Eduardo Aburto	Calle del General Sanjurjo
Calle José Nakens	Calle del 18 de Julio
Calle Libertad	Calle del General Primo de Rivera
Calle nº 1	Calle del Río
Calle Pablo Iglesias	Calle Ruiz de Alda
Calle Pi y Margall	Calle Millán Astray
Plaza de la República	Plaza del Generalísimo Franco
Plaza Félix Azatti	Plaza de España
-	Calle Diagonal
-	Calle nº 2
-	Travesía Ambos Mundos
-	29 de Marzo

Presentem en la següent relació de vies públiques l'explicació toponomàstica de cadascuna d'elles, el lloc que ocupen actualment i la seua ubicació durant els anys que abasta aquest estudi, les confluències amb altres vies, les particularitats històriques o cronològiques, així com un comentari superficial del motiu onomàstic, de llurs antecedents i dels posteriors topònims urbans, deixant a banda per a

un nou estudi les explicacions del període esdevingut des del 1940 fins a l'actualitat. Així mateix, glossem una petita biografia d'aquells personatges quan calgués²⁴.

- **Avenida Castelar**²⁵. Act. *avda. Mediterrani*, a. *Vereda*, dp. *Avda. General Mola*. És una de les avingudes més importants del Port. Comença a peu del delta del riu Palància i finalitza al c. *Luis Cendoya*, al costat del moll. En aquesta via confl. tots els c. del barri marítim. En honor al polític i escriptor Emilio Castellar y Ripoll (1832-1899), últim president de la Primera República Espanyola i del Consell de Ministres.
- **Avenida General Mola**. Act. *avda. Mediterrani*. Vide *Avda. Castelar*. En honor d'Emilio Mola Vidal (1887-1837), general colpista al llarg de diversos esdeveniments històrics.
- **Avenida José Antonio**. Act. *avda. 9 d'octubre*. Vide *avda. Sota y Aznar*. Canvi top. del 12-VI-1940 en dictadura franquista. En honor de José Antonio Primo de Rivera y Sáenz de Heredia (1903-1936), cofundador del partit Falange Española i afusellat a Alacant.
- **Avenida Sota y Aznar**. Denominació suggerida per l'agraïment del poblat als dos empresaris bascos que engegaren el projecte miner. Es tracta de Sir Ramón de la Sota y Llano (1857-1936) i Eduardo Aznar y de la Sota (1830-1902). Dp. *Vicente Gimeno*, dp. una altra vegada *avda. Sota y Aznar*, dp. *avda. José Antonio*. Avui és l'*avda. 9 d'octubre*. Vide també c. *Escuela* i c. *Vicente Gimeno*. En la pl. de l'*Albereda del Consell*, al costat d'aquesta via també estava emplaçat anys dp. el "Grupo Escolar Sota y Aznar", dp. "Escuela de Aprendices", dp. "Grupo Escolar Joaquín Gamón", enderrocats fa alguns anys. L'albereda, al davant de l'església, també va ser anomenada popularment com a pl. de *Sota y Aznar*, la qual no apareix oficialment en cap padró perquè ambdós vies eren considerades com una única calçada. En fer-se la primera escola durant els primers anys de segle enfront de l'*avda.* s'hi va formar l'esmentada pl. Avui és la via pública més llarga de tot el Port.
- **Calle 11 de febrero**. Act. c. *Sota y Aznar*, a. tr. *Conde de Romanones*, dp. c. *11 de febrero*, dp. c. *29 de marzo*. Via molt curta al bell mig de l'antic nucli del Port, la qual comença al c. *del Treball* i finalitza al c. *Prolongació del 9 d'Octubre*. El canvi top. s'hi produí al Ple de l'Ajuntament de 10-V-1931. L'11 de febrer del 1869 s'iniciaren a Espanya les Corts Constituents després de la caiguda d'Isabel II.
- **Calle 29 de marzo**. Vide c. *11 de febrero*. El canvi s'hi produí el 1940. Potser pels successos esdevinguts a Aznalcóllar el 29 i 30 de març del 1935 on morí el falangista Manuel García Mínguez.
- **Calle Almudáfer**. Act. amb el mateix tp., a. *Primera manzana A*, segons canvi del Ple de l'Ajuntament de 10-V-1931. Per la ubicació no té res a

²⁴ Bàsicament, en l'aspecte biogràfic hem consultat diverses pàgines web indicades a la bibliografia.

²⁵ Cal tenir present que durant el període que tractem, la denominació de les vies públiques és exclusivament en castellà, amb alguna excepció que esmentarem.

Les “Cases de la Compañía” o habitatges dels caps de l’empresa.

Foto propietat de J.D.M.

veure amb el camí d’Almudàfer, el qual des de Sagunt creuava la partida de la Vila cap a la mar i discorria par. al del Fornàs, a prop de l’*avda. Camp de Morvedre* (Alepuz-Francés 2002: 71). Etimològicament deriva de l’antroponímic àrab (*al*) *muzaffir* “el victoriós” (Coromines 1994).

- **Calle Aragón.** Des del padró de 1930 es manté el mateix tp. Amb aquest c. s’inicià la construcció de la zona sud del nucli. El nom ens indica que una bona part dels immigrants aragonesos s’instal·laren en aquest c., provinents majoritàriament dels pobles per on discorria la via minera de la CMSM. Confl. amb el c. *Palmereta*.
- **Calle Buenavista.** Act. amb el mateix tp. Un dels c. més antics. Pertany al barri marítim i té confl. amb l’*avda. del Mediterrani*. Par. als c. *de la Pau* i *de la Mare de Déu del Llosar*.
- **Calle Calvo Sotelo.** És un canvi del franquisme del 1940. En realitat és una tr. Avui c. *del Treball*. Possiblement a. *Botica*, dp. c. *Conde de Romanones*, dp. c. *Mártires de Jaca*, dp. una altra vegada c. *Conde de Romanones*. S’inicia a l’*avda. 9 d’octubre* i finalitza a la *pl. del Sol*. Es refereix a José Calvo Sotelo (1893-1936), Ministre d’Hisenda durant la dictadura de Primo de Rivera, assassinat i considerat *protomàrtir de la Cruzada franquista*.
- **Calle Canalejas.** Act. amb el mateix tp. C. antic del barri marítim, confl. amb l’*avda. del Mediterrani* i par. als c. *Espronceda* i *Trobador*. En atenció a

José Canalejas Méndez (1854-1912), Ministre durant diverses legislatures i també President del Congrés dels Diputats.

- **Calle Capitán Domingo.** Act. tr. *Cánovas del Castillo*²⁶. A. tr. de la *Virgen del Lozar/Losar*. És un canvi de l'època de la Segunda República de 10-V-1931, encara que no apareix en la relació de cap padró d'aquesta època. Coincideix el canvi onomàstic amb el del c. *Capitán Sediles*, la qual cosa ens fa pressuposar que es refereix a un dels advocats militars, defensor d'aquest militar pels fets de Jaca, el capità Enrique Domingo Rosich.
- **Calle Capitán Sediles.** Act. c. *Barcas*. És també un canvi de l'època de la Segunda República; aquesta via no apareix en la relació de c. de cap padró posterior. A. c. *Prolongación de la c. Barcas*, ja que durant aquesta època arribava fins a la tr. *Cánovas del Castillo*, per tant, es tracta de l'extensió del mateix c. En honor a un dels herois de la sublevació de Jaca. El capità Salvador Sediles Molina fou condemnat a mort i després indultat davant les movilitzacions populars.
- **Calle Cervantes.** Via cèntrica, act. amb el mateix tp., par. als c. *Pintor Sorolla* i *Colón*, a prop de la pl. del Sol.
- **Calle Colón.** Pertany al barri marítim. Act. amb el mateix tp. Par. als c. *Cervantes* i *Espronceda* i confl. amb l'avda. del Mediterrani.
- **Calle Concepción Arenal.** Act. c. amb el mateix tp. Par. als c. *Teodor Llorente* i *Sogorb*. En honor de Concepción Arenal de Ponte (1820-1893), escriptora i precursora del moviment feminista a Espanya.
- **Calle Conde de Romanones.** Vide c. *Calvo Sotelo*. Es tracta d'Alvaro de Figueroa y Torres, primer comte de Romanones (1863-1950), polític, ministre i President del Congrés dels Diputats i tres vegades President del Consell de Ministres.
- **Calle de la Paz.** Act. amb el mateix tp. Pertany al barri marítim. Par. als c. *Hernán Cortés* i *Bonavista*.
- **Calle de la Puñalà.** Vide c. *Pintor Sorolla*.
- **Calle de la Rosa.** Tenim notícies d'aquest c. al padró de 1930. En aquesta època era l'únic carreró situat a prop del riu, veí del c. *de los Claveles*, on només hi havia tres o quatre cases mirant cap a Canet. Act. c. *Illa de Sardenya*.
- **Calle de las Barcas.** Act. amb el mateix tp. C. on vivien els pocs pescadors que hi havia a principis de segle XX. Par. als c. *Hernán Cortés* i *Sagasta*. Tots tres confl. en l'avda. del Mediterrani.
- **Calle de los Claveles.** Act. c. amb el mateix tp. Pertany al barri marítim. Par. als c. *Illa de Sardenya* i *Castelló* on tots tres confl. amb l'avda. del Mediterrani. És un dels c. marítims més antics, malgrat la seua llunyania de l'antic centre urbà. Tenim notícies de la seua existència des de la primera dècada de segle XX. En aquest c. s'instal·là el primer prostíbul del poblat. El nom del c. va ser suggerit per les mateixes prostitutes que hi vivien (Martínez-Ortiz 1994a: 13).

²⁶ Després dels anys 40, amb motiu d'eixamplar la tr. de *Sagasta* i per tal d'unificar-la tp., es canvia el nom pel de tr. *Cánovas del Castillo*.

- **Calle del 18 de Julio.** Act. c. 14 d'abril. A. c. José Nakens. Par. a l'avda. Camp de Morvedre i al c. Pablo Iglesias. És un dels c. del barri anomenat "Casas Baratas", un dels primers que s'hi construïren en règim cooperatiu. Es tracta de la data de l'anomenat *Alzamiento Nacional* per part dels sublevats contra el govern de la Segona República Espanyola.
- **Calle del General Primo de Rivera.** A. c. *Libertad*, dp. aquest tp., sent avui una altra vegada c. *Llibertat*. És un dels c. més centrals, comença a prop de la Casa de Garrancholes. Par. a l'avda. 9 d'octubre i al c. Poeta Llobent. En honor al General Miguel Primo de Rivera y Orbaneja (1870-1930), militar, polític i dictador espanyol.
- **Calle del General Sanjurjo.** A. c. Eduardo Aburto, act. c. Vicent Andrés Estellés. És una tr. que comença a l'avda. 9 d'octubre i finalitza a la pl. de Rodrigo. Es tracta de José Sanjurjo Sacanell (1872-1936), un dels conspiradors del colp d'estat de l'any 1936 contra la Segona República.
- **Calle del Mar.** Act. amb el mateix tp. Va ser un dels primers c. en tenir nom, ubicat en el barri més a prop de la platja, entre l'avda. del Camp de Morvedre i el c. de la Mare de Déu dels Desemparats.
- **Calle del Río.** Canvi de tp. el 1940 en lloc d'un desconegut c. nº 1. Possiblement tp. eventual. La indicació del lloc fluvial no vol dir que estigués a prop del Palància perquè la zona estava quasi despoblada en aquesta època, per tant, seria la via que en eixos moments era més propera al riu.²⁷
- **Calle Diagonal.** C. nou des del 1940. Al·ludeix a la seua situació respecte a la resta de les vies públiques. L'únic c. en forma diagonal d'aquesta època ha estat sempre el c. del Mestre Giner, i aquest no ha canviat des del 1924 de tp., per la qual cosa creiem que seria un dels futurs c. "en projecte" o programats pel pla urbà de l'Ajuntament.
- **Calle Doctor Gómez Ferrer.** Act. amb el mateix tp. Par. als c. Sogorb i Lluís Vives. En honor del metge valencià Dr. Gómez Ferrer (1862-1924), pediatra, investigador de la poliomielitis i compromés amb els problemes socials.
- **Calle Doctor Moliner.** Act. amb el mateix tp. Par. als c. Pintor Sorolla i Pintor Pinazo. Pertany al barri marítim. En honor del metge valencià Francisco Moliner Nicolás (1851-1915) catedràtic de patologia, obstetrícia i fisiologia i rector de la UV. Va estudiar el procediment Koch contra la tuberculosi.
- **Calle Eduardo Aburto.** Aquest c. avui no és el mateix. Ha existit des del 1924 fins al 1940. Vide c. General Sanjurjo. En honor a l'enginyer de la CMSM Eduardo de Aburto y Uribe (1864-1941), cunyat de Ramon de la Sota, un dels capitalistes cofundadors de l'empresa minera.
- **Calle en Proyecto frente a Casas Baratas.** Les anomenades "Casas Baratas" estan situades en els c. Pablo Iglesias i 14 d'abril. És un tp. substituït pel del c. Luis Vives l'any 1931. Act. amb aquest darrer tp. Par. als c. Pablo Iglesias i Gómez Ferrer.

²⁷ Un exemple ben significatiu ho podem observar de la mateixa manera al c. "Casas Baratas, frente al río Palancia", avui al bell mig de la població.

- **Calle en Proyecto.** Tenim notícies d'aquest c. al padró del 1924. Els únics plànols de Sagunt del primer terç de segle XX que es conserven són els de 1928, reconstruït en facsímil i el que incloem a les pàgines 56-57*. En el primer estan projectats els futurs c. del Port, és a dir, que hi ha molts c. "en projecte".
- **Calle Enseñanza.** No tenim cap notícia. El seu tp. al·ludeix a un lloc on s'hi feia escola i durant tot aquest període n'hi havia diverses.
- **Calle Escalante.** Act. amb el mateix tp. És un dels c. més allunyats del centre històric del moll. Par. als c. *Sepúlveda* i a l'*avda.* 9 d'octubre. Per Amós de Escalante (1831-1902) poeta i novel·lista santanderí.
- **Calle Escuela.** Només tenim notícies d'aquest c. en l'esmena indicada al c. *Vicente Gimeno*. La primera escola del poblat va ser un antic magatzem que amb el temps habilitaren com a col·legi d'ensenyament primari, regentada pels germans Michavila (Martínez Gil 1991: 20-21). A més, l'escola també feia de capella després de l'horari escolar. Es tractava d'un c. prou ample, el qual feia de pati del col·legi, entre l'*Albereda del Consell*, l'església i el saló parroquial, a prop de l'*avda.* *Sota y Aznar*. El magatzem esmentat dp. s'adaptà a Escola d'Aprenents de la siderúrgia. Vide també *avda.* *Sota y Aznar*.
- **Calle Espronceda.** Act. amb el mateix tp. Confl. amb el c. *del Treball*, *avda.* *del Mediterrani* i *pl. de la Marina*. En honor de José Espronceda (1808-1842), poeta espanyol de l'època del Romanticisme.
- **Calle Hernán Cortés.** Act. amb el mateix tp. Pertany al barri marítim i té confl. amb l'*avda.* *del Mediterrani* i la *tr. Cánovas del Castillo*.
- **Calle José Echegaray.** Avui existeix la *pl. Echegaray* al barri del *Baladre*, que no té res a veure amb aquest c., el qual ha existit des del 1924. No hem pogut ubicar-lo, ni ens han proporcionat referències els informants.
- **Calle José Nakens.** Vide c. *18 de Julio*. En honor de José Nakens Pérez (1841-1926), periodista i radical revolucionari.
- **Calle Libertad.** Des de 1920 fins al 1940. Act. amb el mateix tp. Vide c. *del General Primo de Rivera*.
- **Calle Luis Cendoya.** També c. *Cendoya*, a. c. *en Proyecto*. Centre urbà al llarg dels primers anys i par. als c. *Teodor Llorente* i *Poeta Llombart*, aquest en la part alta. Naix en l'*avda.* *del Mediterrani* i feia frontera amb els terrenys de la CMSM. En honor a Luis Cendoya y Barrenechea (1871-1941) enginyer de Camins, Canals i Ports, el qual treballava per als *Sota y Aznar*. Natural d'Elgóibar (Guipúscoa); a més de realitzar la planificació del ferrocarril, va fer els plànols d'algunes vivendes del port. Uns habitants d'aquest c., amb la fi d'assignar-li nom, presenten una instància a l'Ajuntament l'any 1911 a favor d'aquest enginyer (Martín Martínez 1990: 46-48 i Navarro Herráiz 2003: 58). Tenim també notícies que aquesta via es coneixia popularment com c. *en Proyecto*²⁸ durant els anys precedents

²⁸ Manuscrit de R.M.V.

* El plànol de les pàgines 56-57 va arribar a les nostres mans després de finalitzar aquesta investigació gràcies a José Vila Vicente.

a aquest primer tp. oficial. A prop discorria la Sèquia Major de Sagunt. Altres denominacions onomàstiques: "Teatro Cendoya", dp. "Teatro Nuevo", dp. "Parque Victoria" o cine d'estiu dp. de la Guerra Civil perquè va ser bombardejat i va caure tot el sostre.

- **Calle Luis Vives.** Act. amb el mateix tp. Par. als c. *Gómez Ferrer* i *Pablo Iglesias*.
- **Calle Maestro Giner.** Act. amb el mateix tp. És l'únic c. en diagonal existent al Port durant aquesta època. Comença al c. *Llibertad* i finalitza a la *Pl. Espanya*. En honor del mestre Francisco Giner de los Rios (1839-1915), pedagog i reformador de l'ensenyament, el qual va seguir els ideals de la *Institución Libre de Enseñanza*.
- **Calle Maestro Guridi.** C. que apareix al padró de 1930. Desapareix com a topònim en el de 1935. El document que ens indica els canvis tp. del 1940 no fa cap esment a aquesta via, la qual cosa ens fa suposar una errada de redacció, ja que l'any 1957 trobem aquest c. "entre la calle general Mola y Cánovas del Castillo" (Torres Gascón 1963: 92) és a dir, l'*avda. Camp de Morvedre*²⁹. Jesús Guridi Bidaola (1886-1861), músic basc autor de moltes cançons de la seua terra. Suposem que el top. seria per l'acceptació que va tenir entre la colònia basca de la Companyia Minera.
- **Calle Mártires de Jaca.** Act. c. *del Treball*. Vide c. *Calvo Sotelo*. En honor als militars que moriren afusellats en l'anomenada *Sublevación de Jaca* del 1930.
- **Calle Menéndez y Pelayo.** Act. c. amb el mateix tp. És, en realitat, una tr., entre l'*avda. 9 d'octubre* i l'*avda. Camp de Morvedre*. Per Marcelino Menéndez y Pelayo (1856-1912), polígraf, erudit i filòleg espanyol.
- **Calle Millán Astray.** Act. c. *Racó d'Ademús*, a. c. *Pi y Margall*. Par. als c. *Aragó* i *Santiago*. El canvi tp. s'hi produeix el 1940, durant la dictadura franquista. En honor del general José Millán-Astray Terreros (1879-1954), fundador de la Legión Española, el qual s'adherí a l'exèrcit rebel del general Franco.
- **Calle nº 2.** No tenim cap notícia, és un c. "en projecte".
- **Calle Nueva.** Act. c. amb el mateix tp. És una tr. que s'inicia al c. *Luis Cendoya*, creua la *pl. La Marina* i finalitza al c. *Colón*. És deia *Nueva* perquè l'any 1924 s'hi va omplir de nous habitatges. Separava el vell barri marítim de l'antic centre del poblat.
- **Calle Pablo Iglesias.** Act. c. amb el mateix tp. Des del padró de 1930 fins el del 1935 es manté el top. A. es coneixia com a *Casas Baratas, frente río Palancia*. El 1940 hi ha canvi top. en dictadura pel de c. *Ruiz de Alda*. Par. als c. *Lluís Vives* i *14 d'Abril*. En honor a Pablo Iglesias Posse (1850-1925), fundador del PSOE i de la UGT.
- **Calle Palmereta.** Act. c. amb el mateix tp. És la via urbana més important de la part sud, la qual es dirigia cap a una entrada de la siderúrgica. El c.

²⁹ També SALVADÓ, À. enumera el 1951 tots els c. del barri marítim per ordre estricte, des de la *calle de las Rosas* [sic] fins a la *calle Luis Cendoya* i ubica aquesta via on indiquem.

divideix tota la zona i és una de les entrades al Port i alhora via d'eixida de diversos polígons industrials. És un top. que prové de l'antic camí que s'iniciava en el del Tamarit i en direcció al nord passava per la finca coneguda com la Vallesa, finalitzant al Port en el c. del mateix nom. També de la Sèquia del Baladre s'iniciava el denominat "Braç de la Palmera", el qual feia cap a la subpartida de la Palmereta, subdivisió de la partida de la Vila³⁰. En realitat és una tr. entre les avdes. 3 d'abril i 9 d'octubre.

- **Calle Pi y Margall.** Vide c. *Millán Astray*. Per Francisco Pi y Margall (1824-1901), polític, escriptor, jurista i filòsof català; també fou President del Poder Executiu de la Primera República Espanyola durant l'any 1873.
- **Calle Pintor Cotanda.** Act. c. *Llarg*. Situat a la part sud del nucli urbà, és dels més antics d'aquesta zona (des de 1924), a prop de *Las casas de la Compañía*. Par. als c. *General Prim* i *Sant Pere*. En honor al pintor saguntí Vicent Nicolau Cotanda (1852-1898).
- **Calle Pintor Pinazo.** Act. c. amb el mateix tp. Par. al c. *Dr. Moliner* i a l'*avda. Camp de Morvedre*. Act. està separat de l'*avda.* esmentada per una ampla vorera i jardí, sense cases en els números que correspondrien als parells. En honor al pintor valencià Ignasi Pinazo i Camarlench (1849-1916).
- **Calle Pintor Sorolla.** Act. c. amb el mateix tp. Anomenat popularment, almenys des del 1911 (R.C.S. 6-XI-1911), com a c. de la *Puñalá* i també –parcialment– *Casas del Madrileño* i *Casas de Zoilo*. El sobrenom de la "Puñalà", conegut encara avui per la gent major, se li va designar popularment per una baralla, amb una història que té diverses versions. Pel pintor valencià Joaquín Sorolla i Bastida (1863-1923).
- **Calle Poeta Llombart.** Act. c. amb el mateix tp. Par. als c. *Llibertat* i *Luis Cendoya*. En honor a l'escriptor i activista valencianista, un dels pares de la Renaixença Valenciana (1848-1893).
- **Calle Primera, Manzana "A".** Vide c. *Almudàfer*.
- **Calle Proyecto esquina a la de Luis Cendoya.** Apareix en el padró de 1920. Pot ser qualsevol de les travesseres de la part alta del poblat, arran la tr. *Vicent Andrés Estellés*.
- **Calle Remedio.** No tenim cap notícia.
- **Calle Ruiz de Alda.** Vide c. *Pablo Iglesias*. Tp. urbà de l'any 1940, durant el franquisme. Es tracta de Julio Ruiz de Alda Miqueleiz (1896-1936), aviador espanyol i un dels fundadors de la Falange.
- **Calle Sagasta.** Act. c. amb el mateix tp. Naix al barri marítim. Par. als c. *Mare de Déu dels Desemparats* i *Les Barques*. També existia la tr. *Sagasta*. En honor a Práxedes Mariano Mateo-Sagasta y Escolar (1825-1903), polític espanyol i President del Govern al llarg de diversos períodes.
- **Calle Segorbe.** Act. c. amb el mateix tp. Confl. en la part baixa amb el Mercat Municipal i és par. als c. *Concepción Arenal* i *Dr. Gómez Ferrer*. Des d'una primera època (1910) els procedents de la ciutat de Sogorb eren els

³⁰ Manuscrit de RMV.

immigrants més nombrosos de la província de Castelló i, segurament, imposarien la seua opinió a l'hora de retolar el c.

- **Calle Sepúlveda.** Act. c. amb el mateix tp., ubicat a la part alta de la població en el primer quart de segle XX. Par. als c. *Sant Pere* i *Escalante*, tots tres convergents amb el c. *Palmereta*. Per Juan Ginés de Sepúlveda (1490-1573), humanista, filòsof, jurista i historiador espanyol del s. XVI.
- **Calle Teodoro Llorente.** Act. c. amb el mateix tp. Par. als c. *Trovador* i *Luis Cendoya*, juntament amb aquest era la via pública més llarga del nucli del Port, on s'ubicava el centre social "El Republicano", avui "Centro Aragonés". És una aportació dels immigrants valencians. En honor a Teodor Llorente Olivares (1836-1911), el més important poeta de la Renaixença Valenciana.
- **Calle Trovador.** Act. c. amb el mateix tp. Naix en el barri marítim, al peu de l'anomenat "Hospital Viejo" i finalitza a la pl. del Mercat. Par. als c. *Teodoro Llorente* i *Canalejas*. Sembla ser una aportació dels valencians per allò del "llemosinisme", teoria lingüística encara vigent en el primer quart de segle XX.
- **Calle Usandizaga.** Act. c. *Alberto Martínez Gil*. Des de 1930 amb aquest tp. fins el 1995. És un c. molt curt, al bell mig del Port. Des de la *Casa de Garrancholes*, al c. del Progrés, creua la pl. del Primer de maig i es dirigeix al c. *Prolongació de l'avda. 9 d'octubre*.
- **Calle Vicente Gimeno.** És un canvi tp. que apareix en el padró de 1916, on s'hi fa una esmena gràfica, anul·lant el c. *Escuela* per aquest. Es manté el tp. en el padró del 1920. Per la proximitat entre l'avda. *Sota y Aznar* i l'escola d'aquell temps va ser anomenat tot el complex amb aquest tp.³¹. Vide també *avda. Sota y Aznar*. Es tracta de Vicente Gimeno Rodríguez-Jaén (1878-1944), metge, polític valencià i membre de la fracció romanista del Partit Liberal del que fou elegit diputat pel districte de Lliria (1910) i pel de Sagunt (1914 al 1918).
- **Calle Virgen de los Desamparados.** Act. c. amb el mateix tp. Una altra aportació dels valencians. És una via par. als c. *del Mar* i *Sagasta*, a prop de la platja. Anomenat també "*de la Olivereta*" popularment en el primer terç de segle³².
- **Calle Virgen de los Dolores.** Act. c. amb el mateix tp. Vide c/tr. del *Doctor Marañón*.
- **Calle Virgen del Losar.** Act. c. amb el mateix tp. Naix al barri marítim, en l'*avda del Mediterrani*. Par. als c. *Bonavista* i *Catalunya*. També és conegut popularment com c. *de los Churros*, tp. que inclús va ser oficial durant algun temps en època democràtica. En honor a la Mare de Déu del Llosar que té el Santuari a Vilafranca de Cid, Castelló.
- **Calle/Travesía del Doctor Marañón.** Act. c. *Virgen de los Dolores*. El 1930 tr. del *Convento*, d. aquest tp. Entre les *avdes. 9 d'octubre* i *Camp de Morvedre*.

³¹ Informació aportada per D. Fausto Llopis Caruana, nét del primer advocat de la CMSM en una espècie de memòria manuscrita dels c. del Port dels anys vuitanta.

³² Informació aportada per D. Fausto Llopis Caruana.

Des del 1935 en honor al Dr. Gregorio Marañón y Posadillo (1887-1960), metge, endocrinòleg i intel·lectual humanista i liberal, el qual s'implicà en política i combaté la dictadura de Primo de Rivera.

- **Casas Baratas, frente río Palancia.** Vide c. *Pablo Iglesias*.
- **Plaza de Bilbao.** Act. pl. amb el mateix tp. Situada al barri marítim del Port, és juntament amb la pl. del *Primer de Maig* les dues més antigues de l'antic poblat. Aquesta via pública, malgrat ser una pl., és semitancada i només té un accés per l'*avda. del Mediterrani*. El més important propietari d'una bona part de la pl. era el basc Zoilo Vivanco³³. En aquesta via va existir un trinquet, el qual va desaparèixer en eixamplar-la després del 1928³⁴.
- **Plaza de España.** Act. pl. amb el mateix tp. La creuen els c. *Luis Cendoya*, *Poeta Llombart* i *Menéndez y Pelayo*. El primer tp. conegut va ser el de pl. *frente al Teatro Nuevo* (abans del 1931, vide c. *Luis Cendoya*), dp. pl. *Félix Azzati*, dp. aquest tp. durant el franquisme.
- **Plaza de Joaquín Rodrigo.** Vide pl. de *Rodrigo*. Joaquín Rodrigo Vidre (1901-1999), músic saguntí, fill d'un terratinent comerciant d'Almenara, Castelló, Vicente Rodrigo Peirats i de la seua segona esposa Juana Vidre Ribelles.
- **Plaza de la República.** Act. pl. del *Primer de Maig*. La creuen els c. *Luis Cendoya*, *Alberto Martínez Gil* i *del Treball*. A. pl. del *Muelle de Ojos Negros*, dp. pl. de *Luis Cendoya*, anomenada així per la proximitat amb el mateix c.; dp. canvi tp. per pl. de *la República* el 1931; el 1940 pl. del *Generalísimo Franco*. Aquesta via ha estat en altres temps el centre neuràlgic de l'antic poblat i va ser anomenada popularment fins ben entrats els anys quaranta amb diversos top., com ara: pl. del *Ayuntamiento* perquè ací s'ubicà la primera tinença-alcadia, pl. del *Mercado* perquè s'hi feien els mercats setmanals des de principis de segle XX i pl. de *los Coches* perquè aquest era el punt d'arribada i eixida dels autobusos urbans i interurbans.
- **Plaza de Luis Cendoya.** Vide pl. de *la República*.
- **Plaza de Rodrigo.** Act. pl. *Joaquín Rodrigo*. Fou substituït el tp. parcialment el 1931 i s'hi va afegir el prenom del personatge. En els terrenys d'aquesta pl. s'emplaçava en l'arrencada del segle XX l'alqueria de Vicente Viñals, de Sagunt. També tenia terres l'esmentat Vicente Rodrigo Peirats, terratinent per herència, comerciant i cobrador d'impostos, protagonista d'un dels aldarulls esdevinguts a Sagunt a causa dels gravàmens de l'impost de *Consumos* (Martínez Martínez 2008: 71). Creuen aquesta pl. els c. *Lluís Vives*, *Gómez Ferrer* i *Pablo Iglesias*.
- **Plaza del Generalísimo Franco.** Vide pl. de *la República*.
- **Plaza del Muelle de Ojos Negros.** La primera pl. que es va conformar al nucli de la mar va tenir aquest tp. Vide pl. de *la República*.

³³ Manuscrit de RMV.

³⁴ Segons plànol esmentat del 1928.

- **Plaza en Proyecto.** No tenim cap notícia. Som a l'any 1935, quan encara continuava el procés d'expansió urbanística.
- **Plaza Félix Azzati.** Vide *pl. d'Espanya*. Es tracta de Fèlix Azzati i Descalci (1874-1929), polític i periodista valencià. Avui també hi ha una via pública amb el tp. de *c. Periodista Azzati*, ubicada en un altre lloc.
- **Plaza frente a la del Teatro Nuevo.** Vide *pl. d'Espanya*.
- **Plaza Nueva.** Act. *pl. de la Marina*, coneguda també per la *pl. de Molina*, perquè ací tenia un magatzem de pinsos el comerciant Francisco Molina Serrano. La creuen els *c. Nou, Canalejas* i *Espronceda*. Ací s'instal·là provisionalment el Convent de Monges en una planta baixa, pis i terrassa, propietat de l'esmentat comerciant.
- **Prolongación Barcas.** Part alta del *c. Les Barques*, arran de la *tr. Cánovas del Castillo*, encara que no manté del tot la línia recta de la via. Vide *c. Capitán Sediles*.
- **Travesía Ambos Mundos.** Act. *c. Pescadors*. En realitat és una *tr.* molt curta que comença al *c. Luis Cendoya*, creua el *c. Teodoro Llorente* i finalitza al *c. Trovador*. El seu tp. deriva d'un antic *music-hall* instal·lat al cantó confl. amb el *c. Luis Cendoya*.
- **Travesía de Sagasta.** Act. *tr. Cánovas del Castillo*. Tp. des del 1920, desaparegut per coincidència onomàstica amb una altra via. Vide *c. Sagasta*. En aquests primers anys només arribava des del *c. Colón* fins al *c. Pintor Pinazo*, després hi havia cases aïllades i via en projecte.
- **Travesía del Conde de Romanones.** Vide *c. 11 de febrero*.
- **Travesía del Convento.** Act. *c/tr. de la Mare de Déu dels Dolors*. Vide *c/tr. del Doctor Marañón*.
- **Travesía del Fornàs.** Act. *tr.* amb el mateix tp. A. *c. Frente a la del Pintor Cotanda*. Comença al *c. del General Prim* i finalitza en l'*avda. del Camp de Morvedre*, creuant l'*avda. 9 d'octubre* i nombrosos *c.* Creua també el "Barri Obrer". És un dels pocs tp. que al·ludeix l'onomàstica antiga, des de temps immemorials "la subpartida del Fornàs", depenent de la partida de la Vila. Aquest tp. ens indica un augmentatiu-despectiu que s'ha estés per diversos indrets de la nostra llengua (Maestrat, Albocàsser, Taurinyà, Nules, etc.) i derivaria de "forn", coveta (Coromines 1994: 262-263 vol. IV).
- **Travesía del Progreso.** Act. *tr.* amb el mateix tp. Naix en l'*avda. 9 d'octubre* i finalitza en la *del Camp de Morvedre*. És una via par. al *c. del Treball* i la creuen els *c.* més emblemàtics com *Luis Cendoya* i *Teodor Llorente*, i a més, discorre per la *pl. del Sol* o *del Mercat*; ubicada al bell mig de centre urbà d'aquests anys. En aquesta *tr.* construïren l'antiga sala de teatre i cine Victoria.
- **Travesía Palancia.** Act. *tr.* amb el mateix tp. Comença en la confl. dels *c. del Mestre Giner* i *Poeta Llombart*; creua nombroses vies fins arribar al *c. de la Mare de Déu del Llosar*. És un dels tp. vells que ens han restat en la tp. urbana i es refereix al "riu Palància o de Morvedre", amb etimologia remota iberoromànica o, tal vegada, indoeuropea (Coromines 1994: 132-133 vol. VI).

- **Travesía Virgen del Losar.** Vide *c. Capitán Domingo* i *c. Virgen del Losar*. Al plànol esmentat del 1928 només té unes poques cases i existeix des del padró de 1930. Vide també l'últim paràgraf abans del Quadre I.
- **Vereda.** Vide *avda. Castelar*. És el tp. primigeni de l'avda. front a la mar. Es tractaria del nom del camí de vora mar anomenat "Vereda Real", par. a la senda de l'Arrif (aquest més a l'oest), el qual, sense allunyar-se de la platja era destinat al transport de ramats des de temps immemorials. L'esmentada via pecuària recorre una bona part de la costa Mediterrània i en alguns llocs, com ha sigut el cas del Port, la CMSM i els Altos Hornos mai no han pogut alliberar-se del servatge a què aquesta vereda els obliga ni tampoc que el pas del ramat es deturara al llarg dels terrenys del seu domini³⁵.

QUADRE V. EVOLUCIÓ CRONOTOPONÍMICA DE LES VIES PÚBLIQUES DEL PORT DE SAGUNT (1910-1940)

CANVIS EN ELS TOPÒNIMS	1910	1916	1920	1924	1930	1935	1940	2010
- Vereda		X						
- Avda. Castelar			X	X	X	X		
- Avda. General Mola							X	

Avda Mediterrani (Act.)								X

Avda. Sota y Aznar	X							
Avda. Vicente Gimeno		X	X					
Avda. Sota y Aznar				X	X	X		
Avda. José Antonio							X	

Avda. 9 d'octubre								X

Prolongación Barcas (n.c.a.) ³⁶					-			
C/ Capitán Sediles						(1931)		

C/ Barcas								X

Casas Baratas frente río Palancia (n.c.a.)				-				
C/ Pablo Iglesias					X	X		
C/ Ruiz de Alda							X	

C/ Pablo Iglesias								X

Botica		X						
C/ Conde de Romanones			X	X	X			
C/ Mártires de Jaca								
C/ Conde de Romanones ³⁷						X -		
C/ Calvo Sotelo							X	

C/ Treball								X

³⁵ Manuscrit de RMV.

³⁶ No consta any (n.c.a.).

³⁷ Durant un breu període, abans de la fi de la Guerra Civil.

C/ Eduardo Aburto		X	X	X		
C/ General Sanjurjo					X	
C/ Vicent Andrés Estellés						X
C/ de la Rosa			X			
C/ Illa de Sardenya						X
C/ en Proyecto, frente a Casas Baratas (n.c.a.)			-			
C/ Luis Vives				(1931)	X	
C/ Lluís Vives						X
C/ José Nakens			X	X		
C/ 18 de Julio					X	
C/ 14 d'abril						X
C/ Libertad	X	X	X	X		
C/ General Primo de Rivera					X	
C/ Llibertat						X
C/ nº 1 (n.c.a.)				-		
C/ del Río					X	
S/D						X
C/ Pintor Cotanda		X	X	X		
C/ Llarg						X
C/ Pi y Margall		X	X	X		
C/ Millán Astray					X	
C/ Racó d'Ademús						X
C/ Usandizaga			X	X		
C/ Alberto Martínez Gil						X
Pl. de Rodrigo (n.c.a.)		-				
Pl. de Joaquín Rodrigo			(1931)			
Pl. de Joaquín Rodrigo						X
Pl. frente al Teatro Nuevo (n.c.a.)		-				
Pl. de Félix Azzati			(1931)	X		
Pl. de España					X	
Pl. d'Espanya						X
Pl. del Muelle de Ojos Negros	X					
Pl. de Luis Cendoya		X	X			
Plaza de la República			(1931)	X		
Pl. del Generalísimo Franco					X	
Pl. del Primer de Maig						X
Primera Manzana A (n.c.a.)			-			
C/ Almudàfer				X		
C/ Almudàfer						X

Tr. Ambos Mundos						X	
C/ Pescadors							X
Tr. Conde de Romanones	X						
C/ 11 de febrero			(1931)	X			
C/ 29 de marzo					X		
C/ Sota y Aznar							X
Tr. del Convento			X				
Tr. Doctor Marañón				(1931)			
C/ Mare de Déu dels Dolors							X
Tr. Virgen del Losar/Lozar			X	X			
C/ Capitán Domingo				(1931)			
Tr. Cánovas del Castillo							X
Tr. de Sagasta	X	X	X	X			
Tr. Cánovas del Castillo							X
C/ Frente a la del Pintor Cotanda			(1931)				
Tr. del Fornàs			X	X			
Tr. del Fornàs							X
Maestro Guridi			X				
Avda. Camp de Morvedre							X

6. Les referències semàntiques

Presentem en aquest apartat una classificació dels topònims segons llur significació, és a dir, segons allò que volen testificar.

El grup més nombrós de topònims són els de personatges de tota mena. Hem de tenir present que els inicis del segle XX va ser una època de continus canvis socials i polítics amb una pluja de noves idees que arribaven d'Europa. Aquestes tindran els seus seguidors a Espanya i es veuran reflectides en la popularitat de la seua toponímia. Així doncs, els mateixos antropònims es repetiran en ciutats i poblets hispànics i no serà estrany trobar-hi vies batejades com *Castelar*, *Nakens*, *Pablo Iglesias*, etc, en qualsevol indret. Dintre d'aquest mateix grup hi podem observar, com ja havíem esmentat abans, l'antroponímia valenciana, els ídols del moment que arribaren a ser admirats tant per les composicions literàries de caire popular com per les obres d'art pictòriques o per la seua música. Tampoc els immigrants valencians, que eren el 61% del total el 1910, s'oblidarien dels seus científics i periodistes, en definitiva, tot un grapat de personalitats que demostren la força valenciana de la nova societat. Les referències toponímiques de caire religiós són mínimes, i és que els temps eren esclaus de les noves idees. Lògicament les al·lusions a la basconitat hi són importants, malgrat que durant la primera dècada de segle els procedents d'aquelles terres no arribaran al 14% del total (Martínez Martínez 2006: 100), i si més no, la força del capital imposaria la seua opinió, i *Guridi*, *Usandizaga*, *Café Bilbaina*, *Església de Begonya*, etc, en seran bons exemples. També ens han romàs

uns escadussers vestigis de la toponímia rural anterior al poblament d'aquesta part de la partida de la Vila, i topònims com *Almudàfer*, *Vereda*, *Fornàs*, serien tinguts en compte. Així mateix, els nous emplaçaments que van ocupant les instal·lacions fabrils i urbanes tindran el seu topònim tret del lèxic industrial i social de l'època: *Café Bilbaina*, *Estación Muelle de Ojos Negros*, *Horno Puerto*, etc. Els primers obrers en arribar a aquest projecte li donaran nom als llocs que van ocupant, i així: *Casas de Hermógenes*, *Casa de la Maña*, *Casas de Baltasaret*, *Casas de Faíco*, etc, ens indicaran les construccions i l'antroponímia dels nous propietaris.

6.1 Toponímia rural antiga.	- Casa de Garrancholes	- Tr. del Fornàs
	- C. Almudàfer	- Tr. Palància
	- C. Palmereta	- Vereda
6.2 Toponímia amb indicació dels nous llocs.	- Barrio en Proyecto	- Fuente Camino del Puerto
	- Casas de la Compañía	- Fuente Playa
	- Barrio en Proyecto frente a camino del Puerto	- Horno Puerto
	- Botica	- Muelle
	- Café Bilbaina	- Muelle de L. Cendoya
	- Capilla	- Vista Hermosa.
	- Estación Ferr. Ojos Negros	- C. Nueva
	- Estación Muelle de Ojos N.	- C. Proyecto
	- Estación Sanitaria	- Pl. Nueva
	- Fonda del Muelle de O.N.	- C. Primera, manzana "A"
6.3 Toponímia aïllada de nova creació.	- Casas de Hermógenes	- Casas de Navarro
	- Casa de la Maña	- Casas de Pallarés
	- Casas de Baltasaret	- Casas de Peña
	- Casas de Faíco	- Casas de Simó
	- Casas de Ignacio	- Casas del Artillero
	- Casas de Loy	- Casas del Churro
	- Casas de Marcelo	- Casas del Madrileño
	- Casas de Monzó	- Casas de Zoilo
6.4 Toponímia basada en personatges diversos.	- Avda. Castelar	- C. José Echegaray
	- Avda General Mola	- C. José Nakens
	- Avda. José Antonio	- C. Luis Cendoya
	- Avda. Sota y Aznar	- C. Luis Vives
	- C. Calvo Sotelo	- C. Maestro Giner
	- C. Canalejas	- C. Maestro Guridi
	- C. Capitán Domingo	- C. Menéndez y Pelayo
	- C. Capitán Sediles	- C. Millán Astray
	- C. Cervantes	- C. Pablo Iglesias
	- C. Colón	- C. Pi y Margall
	- C. Concepción Arenal	- C. Pintor Cotanda
	- C. Conde de Romanones	- C. Pintor Pinazo
	- C. Doctor Gómez Ferrer	- C. Pintor Sorolla
	- C. Doctor Marañón	- C. Poeta Llombart
	- C. Doctor Moliner	- C. Ruiz de Alda
	- C. Eduardo Aburto	- C. Sagasta
	- C. Escalante	- C. Sepúlveda
	- C. Espronceda	- C. Teodoro Llorente
	- C. General Primo de Rivera	- C. Usandizaga
	- C. General Sanjurjo	- C. Vicente Gimeno
	- C. Hernán Cortés	- Pl. Félix Azzati
		- Pl. Generalísimo Franco

6.5 Toponímia basada en advocacions religioses.	- C. Virgen de los Desamparados - C. Virgen del Losar/Lozar	- C. Virgen de los Dolores
6.6 Toponímia basada en llocs geogràfics.	- C. Aragón - C. Segorbe - Tr. Ambos Mundos	- Pl. de Bilbao - Pl. de España
6.7 Toponímia basada en fets i idees socials i polítiques.	- C. 11 de febrero - C. 18 de julio - C. 29 de marzo - C. de la Paz	- C. Libertad - C. Mártires de Jaca - Pl. de la República - Tr. del Progreso
6.8 Toponímia basada en el món vegetal.	- C. Claveles - C. Buenavista	- C. La Rosa
6.9 Accions filosòfiques i humanes.	- C. de la Puñalà	- C. Remedio
6.10 Toponímia basada en l'ofici.	- C. Trovador	
6.11 Toponímia basada en el lloc que ocupen.	- C. Mar - C. del Río - C. n° 2 - C. Enseñanza	- Tr. Convento - C. Diagonal - C. Escuela - C. Barcas

7. Estructures sintàctiques dels topònims

L'estructura sintàctica dels topònims funciona de forma semblant en gairebé totes les indicacions onomàstiques de les vies públiques, encara que hem de tenir presents algunes variants que s'hi esdevenen, especialment d'alternança en la formació de l'estructura formal del SN.

Estructures formals del SN en els topònims.

Les variants que podem trobar en les estructures formals del SN dels topònims, són les següents:

ø Nom Vereda

Via + Nom calle Barcas

Via + Article + Nom calle las Barcas

Via + Nom + Cognom calle Eduardo Aburto

Via + Nom + Nom (nom compost) calle José Antonio

Via + Cognom calle Escalante

Via + Cognom + Cognom calle Calvo Sotelo

Via + Ofici + Cognom calle Pintor Sorolla

Via + Ofici + Cognom + Sintagma Preposicional referent de cognom calle General Primo de Rivera

Via + Ofici + Cognom + Cognom calle Doctor Gómez Ferrer

Via + Adj + Nom travesía Ambos Mundos

Via + Sintagma Preposicional calle de las Barcas

Via + Sintagma Preposicional referent d'ofici calle del Pintor Sorolla

Via + Sintagma Preposicional referent d'ofici + Cognom + Sintagma Preposicional referent de cognom calle del General Primo de Rivera.

Via + Sintagma Preposicional referent de malnom calle de los Churros
Via + Cognom + Sintagma Preposicional referent de cognom calle Ruiz de Alda
Via + Cognom + conjunció referent de cognom + cognom calle Pi y Margall
Via + N. Cardinal + Sintagma preposicional calle 11 de febrero
Via + Expansió del Sintagma Preposicional calle del 11 de febrero
Grups de cases + Expansió del Sintagma adverbial Barrio (en proyecto) frente a Camino del Puerto.

La resta de topònims els podríem incloure amb les mateixes estructures del SN esmentats abans: *Casas de Monzó (Grup de cases + Sintagma Preposicional referent de cognom)*, *Casas de Faico (Grup de cases + hipocorístic)* *Calle Aragón (Via + Nom geogràfic)*, etc.

8. Conclusió

La toponímia urbana del Port de Sagunt al llarg dels primers trenta-vuit anys de la seua vida representa alhora la història social de l'Espanya de la primera meitat del segle XX i la dels seus protagonistes. Un petit grup correspon a l'antiga toponímia rural, un altre als noms dels antics propietaris o famílies establertes al poblat primigeni, encara que en aquests darrers ens ha resultat força difícil la seua ubicació –malgrat els pocs anys que històricament han passat– on a més, han esdevingut deformacions gràfiques a causa de la parla popular sobre la hipotètica versió escrita (p.e. Loy/Eloy).

Iniciem el recull toponímic des de l'any 1902 fins a l'any 1913 al RCS, on s'ubiquen les cases aïllades d'horta en els moments incipients de conformar-s'hi les futures vies urbanes, després seran els padrons fins al del 1935, els Llibres de Plens de l'Ajuntament fins al 1940 i els plànols que conservem de la primera meitat de segle XX seran els documents que ens aportaran la informació toponímica escrita. També han estat importants les enquestes realitzades a una vintena de persones coneixedores del poblat. Malgrat això i als pocs anys transcorreguts des del naixement d'aquest nou nucli urbà, encara ens han restat alguns topònims urbans de difícil ubicació, i és que tant els fets històrics, com la memòria històrica d'aquest poble es tornen efímers en un període de pocs anys si no mantenim la consciència d'allò que hem sigut.

Informants

- Vicente Muñiz Campos (identificat com VMC), 75 anys, siderúrgic, natural de Xèrica, fa 60 anys que viu al Port.
- Vicente San José Huguet (VSH), 75 anys, mestre i músic en l'escola de l'empresa, després professor universitari, natural de València, viu al Port fa 70 anys.
- Ana López López (AL), 75 anys, mestressa i músic, natural del Port de Sagunt on ha viscut sempre.

- Joaquín Pérez Ortiz (JPO), 91 anys, siderúrgic, natural de Lucainena (Almería), hi viu des del 1928. Bon coneixedor del nucli urbà.
- Víctor Muñoz Guillén (VMG), 86 anys, siderúrgic, natural de Moya (Conca), hi viu des del 1925. Bon coneixedor del nucli urbà.
- Buenaventura Navaro Herráiz (BNH), 55 anys, treballador de banca i historiador, natural de València, hi viu des del 1975. Bon coneixedor del nucli urbà.
- Abelardo Tomás Garrote (ATG), 83 anys, siderúrgic, natural del Port de Sagunt, on ha viscut sempre.
- Gaspar Ferrandis Martínez (GFM), 84 anys, feia de fuster en la siderúrgia, natural del Port de Sagunt on ha viscut sempre. Bon coneixedor del nucli urbà.
- Vicente Ferrandis Martínez (VMF), 77 anys, siderúrgic, natural del Port de Sagunt on ha viscut sempre.
- Ildefonso García Pons (IGP), 80 anys, siderúrgic, natural de Arjonilla (Jaén), hi viu des de 1953.
- José Sanchis Cuartero (JSC), 83 anys, cap de departament administratiu i gerent d'empresa pròpia, a més de músic, natural del Port de Sagunt on ha viscut sempre. Bon coneixedor del nucli urbà.
- Úrsula Cascales Vidal (UCV), 81 anys, mestressa, natural del Port de Sagunt on ha viscut sempre.
- Roberto Moreno Peña (RMP), 78 anys, ATS i cap de seguretat d'empresa siderúrgica, natural del Port de Sagunt on ha viscut sempre. Bon coneixedor del nucli urbà.
- Antonio López Herranz, (ALH), 81 anys, siderúrgic, natural del Port de Sagunt on ha viscut sempre. Bon coneixedor del nucli urbà.
- Rafael López Revert (RLR), 88 anys, comerciant i músic, natural del Port de Sagunt on ha viscut sempre.
- José Ruiz (JR), 65 anys, obrer i camperol, natural de Lorca (Múrcia), hi viu des del 1952. Bon coneixedor del nucli urbà.
- Enrique Moliner Bernabeu (EMB), 74 anys, siderúrgic, natural de Barcelona, hi viu des del 1939.
- Manuel Villalba Clemente (MVC), 90 anys, agent de la propietat, natural d'Albentosa (Terol), hi viu des de fa 80 anys. Bon coneixedor del nucli urbà.
- Teresa Guillén Abella (TGA), 88 anys, mestressa, natural del Port de Sagunt on ha viscut sempre, excepte uns anys a Bilbao.
- José Vila Vicente (JVV), 70 anys, físic i escriptor, natural de la Font de la Figuera, hi viu des de sempre. Avui viu a Canet d'en Berenguer.
- Manuel Aucejo Puig, 91 anys, empleat de comerç, escriptor i gran conversador; natural de Navaixes, Castelló; hi viu des del 1920 i també ha residit molts anys a l'Argentina.

Bibliografia

- ALEPUZ I MARCO, Daniel i FRANCÉS DUATO, Josep-Maria (2002). *El Terme de Sagunt*. Ed. Associació Cultural Falla Santa Anna. Sagunt.
- COROMINES, Joan. (1994) *Onomasticon Cataloniae*. Curial / La Caixa. Barcelona.
- GIRONA RUBIO, Manuel (1989). *Minería y Siderurgia en Sagunto*. Alfons el Magnànim. València.
- MARTÍN MARTÍNEZ, José (1990). *Urbanismo y Arquitectura Industrial en Puerto de Sagunto*. Caja de Ahorros de Sagunto. Sagunt.

MARTÍNEZ GIL, Alberto. (1991) *El Económico. Periódico independiente de Sagunto*. “Eduardo Merello quería urbanizar el Puerto saparándolo de la fábrica”, nº 68, año VI, diciembre. Sagunto Digital, S.L.

MARTÍNEZ MARTÍNEZ, Josep-Dionís (1990), *Braçal, Revista del Centre d’Estudis del Camp de Morvedre* nº 2. “Valencianismes lèxics en la parla castellana del Port de Sagunt”, CECM, Sagunt.

—(2006), *Braçal, Revista del Centre d’Estudis del Camp de Morvedre* nº 33. “El Port de Sagunt en el cens de 1910”. CECM, Sagunt.

—(2008), *Braçal, Revista del Centre d’Estudis del Camp de Morvedre* nº 38. “L’engegament de la indústria a Sagunt (o el naixement d’un nucli urbà)” CECM, Sagunt.

—i ORTIZ, Antonio (1994) *Braçal, Revista del Centre d’Estudis del Camp de Morvedre* nº 9. “Los primeros nacidos en Puerto de Sagunto (1907-1913)”, Un estudio de demografía histórica. CECM, Sagunt.

—(1993 a, b, c, d, e) *El Económico*, signat com a “Col·lectiu Maror”, 4 de gener, 20 de juliol, 5 d’agost i 20 de setembre. “El Port de Sagunt: història viva”.

NAVARRO HERRÁIZ, Buenaventura (2003 i 2008). *La memoria necesaria. Historia del Puerto de Sagunto*. Vol. I i II. Ed. Buenaventura Navarro. Sagunt.

NINYOLES, Rafael L. (1978) *Conflicte lingüístic valencià*. 3 i 4, València.

ORTIZ LÓPEZ, Antonio i PRATS ESCRICHE, José M^a (2002) *El Puerto: Crónica de un siglo 1902-2002. Los lugares de la memoria*. Martínez Impresores. Sagunt.

SALVADÓ, Ángel (1951) *Datos sobre el Puerto de Sagunto después de las dos visitas parroquiales por el P. Ángel Salvadó C.M. Expuestos en el Salón Victoria el día 16 de noviembre de 1951*. Imprenta Sáez s.a. Valencia.

TORRES GASCÓN, J. Antonio (1963) *Guía de Sagunto ciudad y Puerto*. Imprenta José Bono.

Pàgines web

<http://www.enciclopedia.cat/>

<http://es.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Portada>

<http://www.britannica.com/>

Hemeroteques (Sant Miquel dels Reis)

El Mercantil Valenciano (1902-1913)

Arxiu Municipal de Sagunt³⁸

Llibres de Plens de l’Ajuntament de Sagunt (1902-1940)

Plànol de Sagunt del 1928

Llibres de Padrons dels anys 1910, 1916, 1920, 1926, 1930 i 1935.

Registre Civil de Sagunt

Actes de Naixements del Registre Civil de Sagunt (1902-1913)

³⁸ Des d’aquestes pàgines, la nostra gratitud a l’arxiver de Sagunt Fernando García per les interessants suggerències i ajudes aportades per a la realització d’aquest treball.

